

DİVAN - ÜL LŪGAT - İT - TÜRK'ÜN B U L U N U Ş U

Enver Behnan ŞAPOLYO

Türkler, büyük devlet adamları ve din uleması yetiştirdikleri nisbette, müsbet ilimlerle uğraşan büyük âlimler de yetiştirmişlerdi. Coğrafya, tarih, edebiyat, kültür ve dil bilgisiyle de uğraşan pek değerli âlimler, dünya tarihini zenginleştirmişlerdir. Bizde dil ilmiyle uğraşanların en eskisi Kaşgarlı Mahmud'tur.

Onuncu ve Onbirinci Asırlar, Türk'ün altın devri idi. O devirlerde Türkler, Ortaasya, Çin Hindi, Afganistan, İran, Anadolu ve Arap Yarımadasına kadar hakimiyetlerini genişletmişlerdi. Türklüğün hükümsürdüğü bu geniş ülkelerde Türk dilini de yaşatmak, öğretmek ve yaymak arzusu Türk âlimlerini çalışmaya sevk etmişti. Bu sebeple o devirde Türk diline ait 21 eser yazılmıştır. Bu eserlerin en önemlisi Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Divan-ül Lûgat-it-Türk*'tür. *Divan-ül Lûgat-it-Türk*, Türk dilleri kamusu demektir. Bu eser, paha biçilmez derecede değerlidir. Eski Türklerin dokuzyüz yıl önceki dillerini, düşüncelerini, ruhlarını ve medeniyetlerini öğretmektedir. Nitekim, dokuzyüz yıl önce atalarımızın ipek men-

dil taşıdıklarını, elbiselerinin kırışıklarını düzeltmek için ütü kullandıklarını bu eserden öğrenmekteyiz. Türklerin, kadınlarına ve çocuklarına gösterdikleri saygı ve muhabbeti de bu eserde bulmaktayız. Eski Türkçe kelimelerle beraber, Türk gramerinin kuvvetini, eski cümlelere ve edebi parçalara ait eski vesikalar muvacehesinde *Divan-ül Lûgat-it-Türk* gözümüzün önüne sermektedir. Kitabın bir tek nüshası mevcuttur. Şimdiye kadar bir ikincisini ele geçirmek mümkün olmamıştır. Eldeki yazma nüshası 319 yapraktan ibarettir ve Türk medeniyet tarihinin en canlı vesikalarından biridir. Kaşgarlı Mahmud, o devirdeki İslâmcılık cereyanı içinde Türk'ün büyük bir mevkii bulunduğunu bu eseri ile isbat etmektedir.

Nitekim, *Divan-ül Lûgat-it-Türk*'ün baş tarafında, Türklük hakkındaki önsözde şunlar yazılıdır :

«Gördüm ki, yüce Tanrı devlet güneşini Türk kalelerinden doğurdu. Onlara yurt idaresini verdi. Onların mülkleri üzerinde, göklerin bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu, yani güneş batmaz imparator-

luklarını gördüm. Tanrı onlara Türk adını bizzat verdi. Türkleri yeryüzünün hakanları kıldı. Zamanımızın hakanları onlardan çıkarıldı. Dünya milletlerinin idare dizginlerini onların eline verdi. Onları herkese üstün kıldı. Kendilerini hak üzerine kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışan, onlardan yana olanları aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine erişirdi. Bu kimseleri kötülerin şerrinden korudu. Durdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka çıkar yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa, o takımın korkusundan kurtulur. Herkesin Türkçe öğrenmesi farzdır.»

Kaşgarlı Mahmud, milletini bu derece seviyor ve eserinin başına bu sözleri yazmaktan kendini alamıyordu. Bu Türk dili kamusunu, bir Arap diyarı olan Bağdad'da tamamlamış ve Abbasî Halifesine armağan etmişti. Kaşgarlı Mahmud, eserini 25 Ocak 1072 tarihinde yazmaya başlamış, 10 Şubat 1074 Pazartesi günü bitirmeye muvaffak olmuştu. Kaşgarlı Mahmud eserini dört defa gözden geçirmiştir. Bu dil kamusunu o zamanlar Bağdad'da Halife Mehmed-ül Muktedi Billah'a takdim etmiş olmasının bazı mahzurları düşünülebilir; zira bu kadar büyük değer taşıyan bir eser, ilim âlemi için meçhul kalmıştı.

Divan-ül Lûgat-it-Türk'ün uzun zaman meçhul kaldıktan sonra bu-

lunuşunu, bilginlerimizden Kilisli Rifat Bey şöyle anlatır :

«İstanbul'da, Divanyolu'nda bir «Diyarbakır Kıraathanesi» vardı. Burası âdeta bir dershane halinde idi. 1916 senesinde bir gün, bu kıraathanede meskûkât âlimi Tevfik Bey, müverrih Ârif, Bey, müverrih Hüsamettin ve Türkiyat âlimlerinden Ali Emiri Efendi, başbaşa konuşuyorduk. Bir aralık Ali Emiri Efendi hazır bulunanlara :

— Beyler, dedi, size bugün bir şey soracağım.

Arkadaşları :

— Sor, dediler.

— Divan-ı Lûgat-it-Türk adında bir kitap gördünüz mü?

Arkadaşları «Adını duyduk» deyince, Ali Emiri Efendi Fuzulî'nin şu mısramı okudu :

«Eyledim tahkik, görmüş kimse yok cânânıma».

Arkadaşları sordular :

— Siz gördünüz mü?

— İnayeti bârî ile bu kitaba malik oldum, dedi.

— Nasıl elde ettiniz?

Ali Emiri Efendi şunları anlattı :

— Sahhaflar çarşısına uğramıştım. Kitapçı Burhan beyin dükkânına girdim. «Yeni bir kitap var mı?» dedim. O da, «Bir kitap var ama, sahibi 30 lira istiyor. Ben eseri geçen

gün Maarif Nazırı Emrullah Efendiye götürdüm. O da bu eseri ilmi bir encümene havale etti. Encümen bu eseri bir hafta tetkik ettikten sonra 10 lira fiyat takdir etti. Ben de, «sahibi 30 lira istiyor» diyerek eseri aldım, dükkâna getirdim. Üstad, işinize gelirse siz de bir görün.» diyerek kitabı bana uzattı. Bu eseri elime alır almaz, âdeta heyecandan titredim. Yer yüzünde bir eşi daha olmayan kıymette bir hazine idi; 30 lira değil, 30 bin lira değeri vardı. Bu eser, şimdiye kadar görülmemiş, pek eski devirlerde yazılmış bir dil kamusu idi. Onu kimin getirdiğini sordum. Maliye Nâzırı Nazif Beyin akrabasından yaşlı bir hanımın getirdiğini söyledi. Bu eseri almak istedim, fakat cebimde 15 liram vardı. O ânda Allahıma yalvardım, «Karşıma bir dost çıkar!» dedim. O sırada sahhaf dükkânının önünden Darülfünun müderrislerinden Faik Reşat Bey geçiverdi. Hemen koşup yanına gittim. O zattan 20 lira borç aldım. Derhal kitapçıya verdikten sonra, kendisine 3 lira da bahşış verdim. İşte bu esere, bu şekilde sahip olmak bahtiyarlığımı kazandım. Bu, kitap değil, bir Türkistan ülkesidir. Türkistan da değil, bütün bir cihandır. Günlerce bu eseri evimde kimseye göstermeden tetkik ettim. Nihayet bu kitabın değeri ağızdan ağıza Ziya Gökalp'e kadar gitmiş. Bir ilim âşığı ve büyük bir Türkçü olan Ziya Gökalp, koşarak evime geldi. Kitabı görmek arzusunda olduğunu söyledi. Fakat ben bu kitabı

Ziya Gökalp'e göstermedim. Ziya Gökalp bu hâdiseden dolayı bana kırıldı, fakat görmek merakı onun içini yiyordu. Bu defa iki Diyarbakır meb'usunu bana gönderdi. Onlara da bu eseri göstermedim.»

Bu kitabı görmek ilk defa Kilisli Rifat Beye nasip oldu. Ali Emiri Efendi ile Kilisli Rifat, eseri, baş başa verip tetkik ettiler. Kilisli Rifat'ın bu eseri gördüğünü duyan Ziya Gökalp, onun evine giderek üstada dedi ki :

— Siz bu eseri gördünüz mü?

— Gördüm ve hem de bu eserin cihanda bir eşi daha olmadığına şahadet ederim. Türk milleti, dünya durdukça bu eserle iftihar edebilir.

Ziya Gökalp çok heyecanlanmıştı :

— Bu eseri Ali Emiri Efendiden satın alıp derhal neşretmeliyiz. Bana yardım edin de, şu kitabı bastıralım; Türk milletine armağan edelim...

Dedi. Ziya Gökalp'le Kilisli Rifat şu plâni hazırladılar.

Ali Emiri Efendi'nin, Sadrazam Talât Paşa'ya büyük saygısı vardı. Ziya Gökalp, bu meseleyi Talât Paşa'ya açarak onun vasıtasıyla elde etmeyi düşündü. Fakat Ali Emiri Efendi'yi Talât Paşa ile nerede karşılaştırmak münasip olurdu? Buna da bir çare buldular. Bu işi Adliye Nazırı İbrahim Beyin evinde hallet-

meye karar verdiler. Adliye Nazırı, Ali Emiri Efendi'yi bir gün evine iftara dâvet etti. Aynı günde Talât Paşa da oraya geldi. Yemekten sonra Talât Paşa sözü **Divan-ül Lûgat-it-Türk**'ün bulunmasına getirdi. Kendisinden bu eserin basılmasını rica etti. Ali Emiri Efendi, Talât Paşa'yı kırmayarak, bu eserin basılmasına rıza gösterdi. Ziya Gökalp, bu suretle gayesine varmış oldu. Bu eser, Maarif Nâzırı Şükrü Bey vasıtasıyla iki cilt olarak basıldı. Talât Paşa Ali Emiri'ye 300 lira gönderdi ise de, üstad bu parayı iade etti.

İşte **Divan-ül-Lûgat-it-Türk**'ün hikâyesi burada bitiyor. Bu eseri yazan zatın adı Mahmud, babasının adı ise Hüseyin'di. Ataları Oğuzeli'nin Isığ Gölü civarında bulunan Barsgan şehrendir. Babası, Barsgan'dan Kaşgar şehrine göç etmiş, Mahmud da burada doğmuştur. Fakat doğum tarihi belli değildir. Ancak, kendisi Onbirinci Asırda yaşamış, bu asrın sonlarına doğru ölmüştür.

Kaşgarlı Mahmud, Oğuz Beylerinden asil bir aileye mensuptu. Bu aileye Hamirler, yani Emirler de-

nilmekte idi. Kaşgarlı Mahmud'un Karahanlı sülâlesine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi, iyi bir ilim adamı olmakla beraber, iyi de silâh kullanırdı. Kaşgarlı Mahmud, Oğuz soyundan olduğu için, kendisini daima diğer Türk boylarından ayırırdı. Kuvvetli bir tahsil gören Mahmud, Ortaasya'da bulunan bir çok Türk boylarını dolaşarak onların lehçelerini incelemiştir. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın eşi **Türkân Hatun** Karahanlılara mensuptu. Bu hatun, Selçuklu sarayına bir çok Kaşgarlı âlimleri toplamıştı. Bunlar arasında Mahmud da vardı. Zaman zaman Türk âlimleri, bir ilim merkezi olan Bağdad şehrine gidiyorlardı. Kaşgarlı Mahmud da onlara katılarak Bağdad'a gitti, yazmakta olduğu **Divan-ül Lûgat-it-Türk**'ü orada tamamladı.

Kaşgarlı Mahmud'un ne zaman ve nerede öldüğü belli değildir. Fakat, o, nerede ölürse ölsün, yazdığı eserle ebedileşmiştir. O, kültür tarihimize emsalsiz bir kamusu kazandırmıştır. Onunla ne kadar öğünsek yeridir.